

Demonološka bića hrvatskih usmenih predaja

Marić, Antonija

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:874295>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-10**



FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)



Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Prijediplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i Engleskog jezika i književnosti

Antonija Marić

Demonološka bića hrvatskih usmenih predaja

Završni rad

Mentor: prof. dr. sc. Ružica Pšihistal

Osijek, 2023.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Prijediplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i Engleskog jezika i književnosti

Antonija Marić

Demonološka bića hrvatskih usmenih predaja

Završni rad

Znanstveno područje humanističkih znanosti, znanstveno polje filologije, znanstvena
grana teorija i povijest književnosti

Mentor: prof. dr. sc. Ružica Pšihistal

Osijek, 2023.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnoga, odnosno diplomskog rada.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao/napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan/suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku 13.09.2023.

Antonija Marić, 1003161000

Ime i prezime studenta, JMBAG

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Vukodlaci.....	2
2.1. Postanak vukodlaka	3
2.2. Izgled vukodlaka	4
2.3. Djelovanje vukodlaka.....	4
2.4. Zaštita i ubijanje vukodlaka	5
3. Vile	6
3.1 Postanak vila	7
3.2. Podjela i život vila.....	8
3.3. Karakter vila.....	8
3.4. Djelovanje i nadnaravne sposobnosti vila	9
4. Vještice.....	11
4.1. Postanak i izgled vještica	11
4.2. Djelovanje i nadnaravne sposobnosti vještica.....	12
4.3. Zaštita i borba protiv vještica	14
5. Mora	14
5.1. Tko je i kako nastaje mora.....	15
5.2. Djelovanje i nadnaravne sposobnosti more	16
5.3. Zaštita i borba protiv more	17
6. Zaključak.....	18
7. Literatura	19

Sažetak

Tema ovog završnog rada su demonološka bića hrvatskih usmenih predaja. U uvodu će najprije biti pojašnjena sama usmena književnost, a zatim i podjela usmenih predaja. Nakon toga navest će se koja su to demonološka bića hrvatskih tradicijskih vjerovanja. Potom slijedi klasifikacija demonoloških bića u hrvatskim usmenim predajama, počevši od vukodlaka, a zatim slijede vile, vještice, pa naposljetku mora. O svakom od navedenih bića bit će opisano na koji način postaju, njihovo djelovanje, te zaštita ili borba protiv njih. Navedeni podatci prikupljeni su iz relevantne literature koja se sastoji od mnogih iskaza starijih ljudi iz raznih krajeva Hrvatske. Zapisani iskazi, odnosno zapisane usmene predaje, su ili njihovi vlastiti doživljaji susreta s nekim od nadnaravnih bića ili sjećanja onoga što su im pričali roditelji ili netko drugi iz okoline. Nakon provedene klasifikacije rad će biti zaključen iznošenjem naučenog u kraćem obliku.

Ključne riječi: *predaja, vukodlak, vještica, vila, mora*

1. Uvod

U nazivu *usmena predaja* naglašeno je prvotno i temeljno postojanje i način prenošenja, iako se one od davnina nalaze i u pisanim oblicima. Karakteristika koja usmenu književnost uvelike razlikuje od one pisane je najprije sama usmenost kao forma nastajanja, izvođenja i očuvanja. (Vekić, 2016: 215) Hrvatske se usmene priče razlikuju od susjednih, te ostalih europskih pa čak i svjetskih po svojim glavnim oblicima i načinima. (Bošković-Stulli, 2006: 5) Folklornim se žanrovima u novije doba smatraju istinita pričanja o doživljajima iz vlastita života ili iz svoje bliske sredine. (Bošković-Stulli, 2006: 25). Glavne skupine folklornog žanra dijele se na pripovijetke, te predaje i legende. Pritom se pripovijetke doživljavaju uvijek kao izmišljene, nadnaravne i pustolovne. One slijede uvijek kratke šaljive pričice i rugalice te priče o životinjama i fomalne pričice. (Bošković-Stulli, 2006: 162) Predaje su kompozicijski i stilski jednostavne i vrlo često jednoepizodne. Tematiziraju vjerovanja u nadnaravna bića, podrijetlo stvari i pojava te povijesne reminiscencije. S obzirom na ta tematska težišta, predaje se dijele na mitološke (demonološke, praznovjerne), na povijesne te etiološke, iako se ponekad ta podjela ne može jednostavno provesti jer se sadržaji isprepliću. (Bošković-Stulli, 2006: 22) Mjerilo za određivanje vrste predaje je vjerovanje u istinitost, no taj se kriterij vjerodostojnosti manje može tražiti u kazivača i slušatelja, a finijim se postupcima ono otkriva u iskazu predaje i njezinoj formi. Vjerovanje u stvarnost i vjerodostojnost predaje postiže se na razini slušatelja i kazivača, odnosno kazivačevom stavu prema samoj priči. (Rudan, 2006: 91) Načini prikazivanja predaja dijele se na tri glavna oblika: *kratko priopćenje (kronikat)*, odnosno informacija u sklopu govorne riječi, *memorat*, odnosno prepričavanje događaja po vlastitome sjećanju, te *fabulat*, odnosno tradicijom prenošena priča o nekom događaju. (Bošković-Stulli, 2006: 23) Predaje su često upamćene radi održavanja duhovnog kontinuiteta i prisnijeg odnosa s domaćim krajem. Psihički poticaj predaja je doživljavanje čovjekova susreta s nečim izvanrednim i neobičnim, što prodire u svakodnevicu, bilo to iz čudne prošlosti ili nadnaravno. (Bošković-Stulli, 1997: 18)

Prema Bošković-Stulli, dobra pripovjedačica ili pripovjedač u priču unose više puta i nešto iz vlastita života dajući time priči oblik, stvaraju je iznova umjesto da samo pasivno prenose priču koju su zapamtili. (Bošković-Stulli, 2006: 139) Ovim načinom pripovijedanja nastaju pripovijetke u međugri tradicijskoga modela i pripovjedačeva postupka izborom te donekle davanjem novih osobina likovima, jezičnim izražavanjem, načinom interpretacije glasom, biranjem i variranjem različitih sižea, formulnim obratima, te mimikom i pokretom. (Bošković-Stulli, 2006: 139) Ovakve

izmjene u kazivanjima o usmenim predaja o mitološkim, odnosno demonološkim bićima su također donekle prisutne, no nema pretjeranog izmjenjivanja glavnog dijela priče, odnosno onoga što se prenosilo naraštajima o nekom mitskom biću u zavičaju u kojem je kazivač odrastao. Mitska bića kao što su vukodlaci, vile, vještice i more, uglavnom kod svih kazivača imaju jednak uzrok nastanka, donekle sličan izgled te način na koji se ponašaju. Ovo je vidljivo primjerice u iskazu kazivačice iz Hrvacama kraj Sinja kojoj je djed pričao kako je vidio vilu kako stoji pokraj tora. Njezin je opis bio gotovo jednak onomu iz osamnaestoga stoljeća. (Bošković-Stulli, 2006: 139) A to je tako vjerojatno ponajviše jer je iskaz o vili pokraj tora fabulat te stoga kazivačica nije pridodala sjećanja ili događaje iz vlastita života.

Predajama su vrlo nalik legende, koje su vjerskog sadržaja, uvijek vezane za crkve, svetišta i svece, a iz propovijedi i nabožnih knjiga su prešle u usmeni opticaj. Dok su predaje, posebice mitske i demonološke vezane uvijek uz nadnaravna bića poput vukodlaka, vila, vještica i mora. Nalik predajama, legende također sadrže nadnaravne elemente, te se u njihova čudesa vjeruje, no osim navedenih, bitna je razlika ta što legende ne unose strah i nesklad, već nastoje uspostaviti harmoniju. (Bošković-Stulli, 1997: 19) Prema ljudskom poimanju svijet je ispunjen vragovima i vješticama, duhovima zemlje i patuljcima, kućnim duhovima, životinjskim utvarama te smrću i mrtvima. Demonskim se bićima pridodaje nadnaravna snaga i sposobnosti, a ona se pojavljuju kao neodređene prikaze, u životinjskom i ljudskom obliku ili kao predmeti. Susret čovjeka s takvim bićem potaknut će ga dakako na to da taj događaj ispriča nekome, a ako slušatelji nastave dalje prepričavati ili čak i zapisivati taj doživljaj, možda on bude do daljnjega prenošen i očuvan kao usmena predaja. (Fischer, 2003: 30)

2. Vukodlaci

Vukodlak se u Akademijinu rječniku definira kao „čovjek, koji poslije smrti poput demona obilazi; vampir; po etimologiji čovjek s vučjim dlakama, vučje ćudi.“ (Šešo, 2016: 41) Već se i u samoj definiciji poistovjećuje pojam *vukodlaka* s vampirom. Uzrok tomu može se pronaći u predodžbi koja je u srednjoj i jugoistočnoj Europi stvorena tijekom više stoljeća te dovela do stapanja brojnih elemenata duhova pokojnika, odnosno vukodlaka i vampira. Vjerovanje u vukodlake spominje se među slavenskim narodima u srednjem vijeku, te se kasnije proširilo i na susjedne narode poput

Albanaca i Grka, te kasnije među Armence i Nijemce. Kod Slavena su se tijekom srednjeg vijeka izgubile animalističke osobine vukodlaka i ostale su samo one glave, a to su nanošenje zla i glad za krvlju, zbog čega se vukodlak stopio s vampirom. Dakle, vukodlak se od srednjeg vijeka spominje kao dignuti mrtvac, a ne kao osoba pretvorena u vuka. (Šešo, 2016: 42) No u nekim ranije zapisanim predajama poput „Žena-vuk“ vjeruje se da je vukodlak preobražen za života: „Kad se on sakrije u bus, a ona dođe na jednu ledinu i tu je se isprtila i ode na jednu ledinu i izvalja se i stvori se vuk....Dođe na ledinu, izvalja se, učini se ženska, uvati ovcu i š njom u brime i nosi je kući.“ (Bošković-Stulli, 1997: 386) Ovdje je naime opisana ta preobrazba iz žene u vuka, odnosno vukodlaka, te natrag u ženu.

Suprotno popularnim ekranizacijama gdje su vukodlaci ljudi preobraženi u podivljalo dlakavo čudovište koje je nalik vuku, on u vjerovanjima južnih Slavena postoji kao nešto sasvim drugačije. Vukodlak je u ovim vjerovanjima dignuti mrtvac koji napada ljude i životinje, a ne preobraženi čovjek, barem ne tijekom života. (Šešo, 2016: 43)

2.1. Postanak vukodlaka

Za vukodlaka se vjeruje kako je to osoba koja se nakon smrti vraća preobražena u vukodlaka i čini zlo ili se želi iskupiti zbog svojih grijeha. No za ukazivanje na to tko će se nakon smrti „povukodlačiti“ postojalo je nekoliko kriterija, od kojih je prvi rođenje u crvenoj košuljici ili placenti, za koju se vjerovalo da krije nadnaravne moći. Zbog toga, roditelji ili babice često bi javno obznanjivali rođenje djeteta u placenti jer se vjerovalo kako će time budući vukodlak izgubiti svoje zle moći. Ponekad se košuljica, odnosno placenta nosila svećeniku na blagoslov kako bi se na taj način skinula zla moć koju bi dijete moglo naslijediti od košuljice, ili se zakopavala. (Šešo, 2016: 45) Međutim roditelje bi ponekad bilo strah javne sramote te bi zbog prešućivanja rođenja takvog djeteta kao rezultat bio stvoren vukodlak. Ali iako je crvena placenta obično značila da dijete rođeno u njoj ima vjerojatnost postajanja vukodlakom, to nije nužno bio slučaj, ali je dakako značilo da će osoba za života biti zla. (Šešo, 2016: 46)

Drugi je kriterij ukazivanja na mogućnost „povukodlačenja“ bio taj da je osoba za života bila zla, svadljiva i nasilna. Vjerovalo se da vukodlacima postaju ubojice, lopovi, varalice, osobe koje nisu bile krštene, one koje su micale kamene međaše i oni za koje se vjerovalo da su bili vješci. Navodi to jedan kazivač u unutrašnjosti Dalmacije; „A onaj čovik koji je za života zao vele da je vištac i da kad umre da je vukodlak.“ (Šešo, 2016: 47)

Treći kriterij ukazivanja na mogućnost „povukodlačenja“ javljao se tijekom čuvanja pokojnika. Naime, vjerovalo se kako će se pokojnik „povukodlačiti“ ako preko njega pređe nekakva mala životinja kao što su miš, mačka ili pas, pa je stoga mrtvaca trebalo čuvati kako se to ne bi dogodilo, jer bi se u suprotnom digao iz mrtvih i pretvorio u vukodlaka. (Šešo, 2016: 48)

2.2. Izgled vukodlaka

Izgled vukodlaka opisan je najčešće kao mješina puna krvi ili napuhana kožetina. Vjerovalo se kako je vukodlak pokojnikova koža u koju je vrag udahnuo život. No osim kao mijeh pun krvi ili vražjeg daha te napuhane kože, vukodlak može biti preobražen i u druge oblike, kao što su: „u svakoj spodobi ljudskoj, životinjskoj, ka' pašče laje, ka' ovca bleji, nosi obišno pokrov priko ramena.“ (Šešo, 2016: 49) Vukodlak posjeduje nadnaravne moći koje mu omogućavaju da se pretvori u razne životinje. Dok se u Istri spominje pretvaranje nadnaravnih bića u životinje u borbi krsnika i štriga ili štriguna, na način da su štrige ili vukodlaci zla bića crne boje dok su krsnici šareni ili bijeli, borci protiv zla, u unutrašnjosti se Dalmacije spominje vukodlak pretvoren u razne životinje samo kako bi se pokazao čovjeku s primarnom nakanom da ga uplaši ili da mu napakosti. (Šešo, 2016: 49-50) Jedan kazivač opisuje ga čak kao bika s glavnom preminulog čovjeka: „Vukodlak izgleda ko spodoba s glavom tog čovjeka koji je umro, a sve ostalo je bio bik.“ (Šešo, 2016: 48)

2.3. Djelovanje vukodlaka

Za djelovanje vukodlaka navodi se najčešće kako on plaši ljude i nanosi im štetu. Govori se kako hoda u mraku te napada čovjeka na raskršćima bez raspela, uobičajeno u noćima uoči velikih blagdana i nanosi zlo. Vjerovalo se kako je vukodlak izuzetno jak te da čara i plaši ljude, posebice rodbinu s kojom ima neriješene dugove ili koja mu se za života zamjerila. Govori se kako vukodlak neće nauditi čovjeku, nego ga samo zastrašuje. (Šešo, 2016: 50) Iako se ponekad vukodlak i potukao s ljudima, većinom je on ipak biće koje želi skrenuti pozornost na sebe i svoje probleme. Stoga se vjeruje da se vukodlaci zapravo vraćaju iz mrtvih kako bi razriješili određene stvari koje nisu uspjeli završiti tijekom života ili kako bi se iskupili za svoje grijeh. (Šešo, 2016: 51) No osim iskupljivanja za grijeh, neki su se vukodlaci vraćali radi osvete onima s kojima su za života bili u svađi ili

bližnjima, što navodi jedan kazivač: „Samo ljude plašio, osvećiva se. I na ukućane je iša, i na druge, na koga je ima „zub“. Uze bi virige, njihao i plašio. (Šešo, 2016: 52)

Vukodlaci su uz osvećivanje i plašenje ljudi imali i druge maliciozne nakane od kojih su najzapaženije ostale one kada bi vukodlaci zaveli mlade udovice i djevojke te ih potom silovali ili oteli. Iz takvih su susreta često nastajala izvanbračna djeca čudnog izgleda, a to navodi jedna kazivačica: „Bila jedna žena u selu kojoj je umro muž i vratija se. Svašta joj je pomaga. S njom je ležao i napravio joj dite pola dite, pola miščić. Bacili ga pa je umro. Na Veliki petak zvonili pratri, popovi proboli ga i gotovo.“ (Šešo, 2016: 53) Zbog ovakvih nakani i moći te neuspješnog djelovanja metoda korištenih za sprječavanje „povukodlačenja“, ljudi su se odlučili za djelotvornije uklanjanje vukodlaka, odnosno, nastojali su ga uništiti. (Šešo, 2016: 53)

2.4. Zaštita i ubijanje vukodlaka

Kada bi se unatoč svim preventivnim mjerama pokojnik pretvorio u vukodlaka, ljudi su protiv napada i susreta s vukodlakom koristili niz zaštita kao što su blagoslov kuće, nošenje križa, molitvi i zapisa te magičnih formula koje su izrađivali svećenici. Te su poduzete mjere najbolje branile od vukodlaka jer je on dakako bio u vezi s đavlom. Kao oblik zaštite spominjao se također i češnjak, koji bi svojim snažnim mirisom tjerao vukodlake. Postojalo je vjerovanje i da vukodlaka treba pogostiti te mu ugoditi, odnosno dati mu jesti kako bi bio sit i ne bi htio pojesti ljude u toj kući. (Šešo, 2016: 55)

No ako svi navedeni oblici zaštite ne bi bili djelotvorni, bilo je potrebno uništiti, odnosno ubiti vukodlaka, a jedino oružje kojim se to moglo učiniti bio je glogov kolac. (Šešo, 2016: 56) Ovo navodi i jedan kazivač: „Ne moreš ga ubiti nikako. Jedino trnov kolac, najgore ubojito drvo. Ne moreš s ničim nego s tim.“ (Šešo, 2016: 56) Samo ubijanje vukodlaka moralo se obaviti kasno navečer kada vukodlak izlazi iz groba. To se radilo na taj način da bi svećenici zvonili i tri puta ga prizivali, na što bi se on nakon trećeg poziva pojavio, vrlo često uz jak vjetar koji bi najavio njegov dolazak. Svećenik bi pokušao vukodlaku skrenuti pažnju onda kada bi se on našao u grobu te mu u tom trenutku zadao smrtonosni udarac. (Šešo, 2016: 56) Na ovaj se način opisuje ubijanje vukodlaka zapisano i puno ranije u usmenim predajama „Vukodlak izio srce“ i „Vukodlak trguje volovima“. U prvoj navedenoj predaji vukodlak sam govori čovjeku da ga može ubiti tako „da pride š kolci na moj grob“ (Bošković-Stulli, 1997: 397), a u drugoj navedenoj predaji opisan je proces ubijanja vukodlaka: „Pa došli na

greb, tute je on valjda kad zozvoni ujutra Zdravomarijo, onda zazvoniš, onda svi mrtvi koji su vanka idu u greb. Kad oni zazvonili, otvoru greb, on u grebu sidi...-kočinom za vrat, mišina ispuše se, ostane mrtav.“ (Bošković-Stulli, 1997: 407-408)

3. Vile

Vile se javljaju u svim europskim kulturama u raznim varijantama te su kao takve najrasprostranjenije od svih nadnaravnih bića. (Šešo, 2016: 20) Važnu ulogu u stvaranju kasnije slike vila imala su određena tračko-ilirska i grčko-rimska ženska božanstva i njihovi kultovi. (Šešo, 2016: 21) Definicija vile u Akademijinu rječniku opisuje vilu kao natprirodno žensko biće; u klasičnoj mitologiji polubožanstva, koje boravi u gorama, šumama, moru, oblacima, vodama; čovjeku sklona dok ga kakogod ne povrijedi, te kao mlado i lijepo žensko čeljade. Izgled vile uvijek se opisuje na vrlo sličan način, odnosno kao „prekrasne mlade djevojke rumenih obraza, duge kose i vitkog stasa, uvijek odjevene u bijelo.“ (Šešo, 2016: 23) Vile su dakle uvijek opisane atributima ljepote i raskoši, te su upravo one bile definicija ženske ljepote. One su također bile simbol sreće, ljepote i čežnje. No osim njihova skladna antropomorfna oblika, u velikoj se većini priča javljaju i animalni oblici, odnosno nekakvi nedostateci koji nagrđuju vilinsku objavu te je time čine potpuno suprotnom od one slike idealnog antropomorfnog sklada. (Šešo, 2016: 24)

U Poljicima se spominju magareće noge kod vila, karakteristične i za druge dijelove Dalmacije i unutrašnjosti. Vilinske se noge opisuju kao „noge kao štake s kopitima“ (Šešo, 2016: 25). Zatim u Lonji se spominju dlakave noge s konjskim kopitima, a isti opis postoji i na Hvaru. U Ivanić Gradu vile su opisane kao lijepe djevojke osim nogu koje su kozje i pokrivene bijelom opranom. Na otoku Cresu vile imaju goveđe noge, koje se opisuju lake kao pero te mogu letjeti. (Šešo, 2016: 25) U Poljicima se također spominju i krila te vile na taj način lete, dok se u Dalmaciji vile javljaju i u obliku sirena, odnosno od struka nadalje imaju tijelo ribe te se nazivaju „morskim curama“ ili „morskim ženama“ što ukazuje na povezanost s morskim sirenama i grčkom mitologijom. (Šešo, 2016: 25) U narodnoj predaji „Čoban vili otputio kosu“ opisana je vila koja je imala „fino lice kao najljepša

djevojka i velike sise i debele noge do kojena, a od kojena tanke noge su, dva papka kao u koze.“ (Bošković-Stulli, 1997: 369)

Osim životinjskih nogu, spominju se i još neke osobine koje nagrđuju ljepotu vila, većinom rasprostranjenih u srpskim, odnosno pravoslavnim vjerovanjima o vilama, dok u Hrvatskoj takvi podatci nisu zabilježeni. (Šešo, 2016: 25) Kod pravoslavaca u Novskoj spominje se kako vile nemaju nos, dok u okolini Sremskih Karlovaca vile imaju oči koje u pomrčini svijetle kao svijeće, duge šiljaste prste, mačje nokte i koritasta leđa. (Šešo, 2016: 26)

3.1 Postanak vila

Dok su u današnjim medijima vile predstavljene kao lijepe čarobne djevojke s moćima ispunjavanja želja i pomaganja poput vile Zvončice iz romana *Petar Pan* Jamesa Barrieja, te *barbie*-vile, one su zapravo često bile povezivane sa smrću ili se čak često poistovjećivale s pojmom vještica. U svim kulturama gdje su postojala vjerovanja u vile ili neke njihove vrste, njihovo je značenje u prošlosti bilo povezano s određenim tipom mrtvih osoba, zlim duhovima ili demonima. (Šešo, 2016: 26) Naime, vjerovalo se kako su vilama postajale duše djevojaka koje su prerano preminule, a prema ruskim i ukrajinskim pak vjerovanjima, vile ili rusalke nastajale su od duša djevojaka koje su počinile samoubojstvo zbog čega nisu bile dostojne kršćanskoga pokopa ili nekrštene djece. (Šešo, 2016: 26) Vjerovanja raznih dijelova Europe bila su takva da vilama postaju duše osoba koje su umrle nasilnom smrću, kao što su poginuli vojnici, djeca i njihove majke koje su umrle pri porodu. Za ovakvo je vjerovanje zaslužna Crkva, koja je pojave nadnaravnih bića objašnjavala poučavanjem o dušama koje su zarobljene u čistilištu, koje su nemirne i nespokojne zbog svojih grijeha sve dok ih ne bi iskupile. (Šešo, 2016: 26) Iskaz jednog kazivača iz Slavonije svjedoči o tome kako je kršćanski svjetonazor bio taj da vile i druga nadnaravna bića nastaju iz duša pokojnika po volji Božjoj:

„Kad je Bog istirao iz raja Adama i Evu, sažalilo mu se ipak posli. Ode on da ji vidi kako žive. Zateče ji zdrave i vesele, plaši se nji dvoje kad su Boga spazili, a on ji pita kolko imadu dice. Imali su dvanaestero. Stid ji bilo da kažu, pa privaru Boga, vele: šestoro, i izvedu ji prid njega. Bog im samo reče: 'Kolko vidljivi, tolko nevidljivi.' Od to doba postadoše ta zatajita dica nevidljiva. To su vilenjaci i vištice. I danas ima jednoga vidljivog i nevidljivog svita, jer se oni jednako mlože i umiru kao i mi vidljivi ljudi.“ (Šešo, 2016: 28)

3.2. Podjela i život vila

Za vile se vjerovalo kako prebivaju na mjestima koja su udaljena od ljudi, a smatralo se da su to mjesta koja su nepristupačna, manje posjećena, poput nekih špilja, visokih planina, prostranih pećina, vilinskih jama, rupa u zemlji, strmih litica te jama i stijena. To gdje su vile prebivale određivalo je često i njihov karakter, a i uvjetovalo podjelu vila i njihove nazive. (Šešo, 2016: 29) Vile se svrstavaju u tri glavne kategorije, a to su zemlja, voda i zrak pa prema tome njihov karakter ima tri lica: dobre, zle i istodobno dobre i zle. Zvale su se po tome „Vila oblakinja“, „Vila planinkinja“ i „Vila vodena“. (Šešo, 2016: 30)

3.3. Karakter vila

Osim podjeli vrsta vila, njihova prebivališta, odnosno staništa, pridonose i opisu njihova karaktera. Prema toj podjeli vjerovalo se kako nebeske vile ili „Vile oblakinje“ štite čovjeka od zla, čak i od zlih vila, te mu daruju snagu, mudrost, providnost i zlato te mu pomažu u raznim poslovima. Sve vile s krilima koje se susreću na zemlji imale su dobre namjere, te spadaju u zračne sfere jer mogu letjeti. Zatim zemne vile ili „Vile planinkinje“ dijele se na gorske i poljske te su pretežito dobre, ali su ponekad i maliciozne i osvetoljubive te nanose čovjeku zlo. (Šešo, 2016: 31) Takve vile imale su životinjske (magareće, konjske, volovske, kozje) noge koje su upućivale na njihovu pripadnost zemlji, odnosno određivale ih kao teriomorfna bića. One su se često sastajale na poljima, u gorama i šumama i onda svirale, pjevale i plesale. Ponekad su otimalale ljude, obično mladiće te bi se katkad udale i rađale čovjeku djecu. Kada bi bile dobre, darivale su ljude zlatom, pomagali junacima te im činila mnoga dobra. Predaja o vili, „Oženio se vilom“, koja je pomagala kućanstvo u kojem je živjela potvrđuje ovo; „Eto, vid'te, da ga je cijelo ono selo sovalo, što je pravo radila. I dok je sjeme kako sijala, dok je ona bila, šenica, kuruz, sve joj čisto i napredno bilo.“ (Bošković-Stulli, 1963: 272) A kada bi bile zlobne, često bi zarobljavale ljude u pećinama, smetali im pamet ili im prouzrokovale kakvu tešku bolest. (Šešo, 2016: 32) Ista predaja koja je prethodno navedena navodi i kako je vila ubila svoje prvorodenče jer je smatrala da će postati lopovom kada odraste; „Ona je prvo dijete rodila, muško, i odma ga udavila.“ (Bošković-Stulli, 1963: 271) Treću skupinu vila činile su vodene vile ili „Vile vodene“ te se dijele na one koje žive u moru i nazivaju se *morske device*, i na one koje žive blizu rijeka, jezera i bunara, te se nazivaju *vile podvodkinje*. Ove su vile uvijek zle. Vjerovalo se kako one mame mladiće u vodu kako bi ih udavile i truju vodu za piće i tako ubijaju ljude. Posebno bi bile zle

onda kada bi netko zamutio njihovo jezero ili izvor i takvog bi čovjeka odmah kaznile smrću ili nanošenjem zla. U Dalmaciji se govori da vodene vile uzrokuju buru, oluju i tuču, a nakon brodoloma moglo ih se vidjeti kako skaču po valovima. Govorilo se da se vodene vile općenito raduju kada se dogodi kakvo zlo, a posebice ako bi posvadile dvojicu braće ili prijatelja. (Šešo, 2016: 32)

Vile su se dakle dijelile pretežito na dobre i zle, međutim ponavljalo se pitanje dvojakog karaktera, gdje dobre vile nisu samo dobre već imaju i osvetoljubivu i malicioznu stranu onda kada bi im se ljudi zamjerili. Stoga se ne može u potpunosti za te vile reći da su dobre već blage naspram vodenih vila. No zle vile također ne čine zlo same od sebe, već djeluju onda kada su izazvane, onda kada čovjek ne postupa onako kako bi one htjele ili kada se osvećuju. Dakle, može se zaključiti kako se „zle vile spominju uvijek uz dobre vile, ili se govori o malicioznim osobinama pretežno dobrih vila.“ (Šešo, 2016: 34)

Kao maliciozne osobine vila navode se osobito oholost i taština, naime vile su se često hvalile svojom ljepotom te im je Bog stoga pretvorio stopala u kopita. (Šešo, 2016: 34) Često se u primjerima navodi kako vile pokrivaju svoje životinjske noge da ih čovjek ne vidi, a i ako bi netko slučajno zamijetio njihove noge pa se stoga počeo smijati one bi ga odmah kaznile. Osim navedenih osobina, kaže se i kako su vile osvetoljubive. Svatko tko bi im počinio nekakvo zlo poput neposluha, izdaje ili bilo kakve uvrede, bio bi odmah kažnjen. (Šešo, 2016: 35) U mnogim se narodnim predajama spominje i njihova kosa te da ona mora uvijek ostati neprekinuta, kao primjerice u predaji „Vilin dar zlatna svirala“ gdje je momak naišao na vile i one su htjele pobjeći, no jednoj od njih je kosa zapela u draču. „Ona da će mu dat zlatnu sviralu ako jon rasputi kosu a nijednu dlaku ne prekine, a ako prekine da ga nema. On se mučio i trudio, ali je otputio, nije jon nijednu kosu prekinuo.“ (Bošković-Stulli, 1997: 369) I nakon te pomoći, vila mu poklanja zlatnu sviralu pomoću koje je, kada bi svirao, mogao razumjeti sve što svako živo biće govori. (Bošković-Stulli, 1997: 369) Slična je situacija u još dvije narodne predaje, „Čobanin dobio jakost od vile“ i „Vilin dar Šušanj“ gdje vile također pomažu momcima koji im pomognu otpetljati kosu. (Bošković-Stulli, 1997: 370-371)

3.4. Djelovanje i nadnaravne sposobnosti vila

Ljudi su vilama pripisivali razne moći, kvalitete i sposobnosti kojima su one najčešće oplemenjivale i pomagale život ljudi, a posebice život junaka. Govorilo se i kako su noću od mještana

uzimale najbolje konje te ih jahale i zabavljale se s njima cijelu noć i onda ih vraćale umorne i uvijek spletenih griva. (Šešo, 2016: 36) U unutrašnjosti Dalmacije upravo je taj motiv najrasprostranjeniji među govornicima, a to potvrđuje i jedan kazivač: „Kad je čovik ujutro došao u štalu, vido je da je konj spletenih griva. Ko male pletenice. Jašile ga vile tu noć ako je bio dobar, samo boljeg konja. I onda ne smiješ to dirati jer da bi konj uginija. Vidio sam i ja jednom takvog konja.“ (Šešo, 2016: 37) U nekim je vjerovanjima, vilinsko djelovanje bilo u sferi čudesnoga, odnosno govorilo se da ozdravljaju djecu, daruju srećom, zlato pretvaraju u lišće i slično. (Vekić, 2016: 220) Vjerovalo se kako su vile također i velike graditeljice, a mnogo primjera njihove graditeljske sposobnosti zabilježeno je u Istri. Razlog tomu je upravo Pulska Arena, koja je zbog svoje specifičnosti stoljećima zaokupljala maštu mještana i stoga ne čudi da gotovo sve priče koje spominju vile govore o tome kako su nadnaravnom moći sazidale Arenu i objašnjavaju zašto je ona bez krova. (Šešo, 2016: 37) Vile su se skupljale na mjestu daleko od ljudi, a takvom mjestu pridavale su se neke natprirodne osobine, čak i ako bi to bio običan izvor vode ili šumarak. Govorilo se kako vile noću izlaze na čistinu i vode svoje „vilovsko kolo“ te se zabavljaju. (Šešo, 2016: 38) Prema narodnoj predaji „Vilinska špilja“ vjerovalo se da su u prostranoj pećini u gori poviše Jakovja prebivale vile, te da se pred tom pećinom nalazilo vrelo u kojoj bi se one kupale. No kada su one otišle, tada je i vrelo presušilo. (Bošković-Stulli, 1997: 368)

Vjerovalo se kako bile ne može vidjeti svatko već samo vrač ili vračara, a da ako bi ih tko drugi i vidio, onda bi stradao. Vračevi su i vračare stoga imali važnu ulogu u liječenju ljudi jer su im vile pomagale svojim moćima i savjetima. Ljudi koji su bili pomagači vilama nazivali su se vilenjacima, vilovnjacima ili vilanima. Govorilo se za njih da su osobe drage vilama te da s moraju provesti određeno vrijeme s njima kako bi naučili njihove tajne. (Šešo, 2016: 38) Jedna kazivačica iz unutrašnjosti Dalmacije opisuje kako je jedan čovjek viđen s vilama: „Govorilo se, vilenjak, „on je sa vilin“, on „hoda s vilama“. Žene su u selu govorile da je bio s vilama jedan čovik u tridesetim godinama, on sam nije to prihvaćao. Tvrde da su ga vidjele da izlazi iz jame.“ (Šešo, 2016: 39) Spominjalo se i kako vile često same liječe ljude od smrtonosnih rana ili opakih bolesti, te se najčešće spominje kako vraćaju vid oslijepjenima. (Šešo, 2016: 39)

4. Vještice

Vještice se već stoljećima spominju u svim svjetskim društvima i kulturama, a osobito u europskim, gdje su se dogodili razni progoni koji su rezultirali mnogim krvoprolićima nedužnih ljudi. No vjerovanje u vještice uzrokovano je time što čovjek u povijesti nije mogao jasno razlikovati fizičku stvarnost i magijski svijet. Stoga se ispreplitalo imaginarno i očigledno prirodno. Čovjek je dakle osobama pridodavao osobine i svojstva koje nisu bile prirodne. (Šešo, 2016: 72-73) U ovim vjerovanjima vještica je najčešće bila žena koja je imala sposobnost pretvoriti se u životinje, postati bestjelesna, koja je mogla letjeti noću, plašila ljude te izazvala vremenske nepogode i slično. U Rumunjskoj ova se žena nazivala *strigoi*, što označava vješticu ne mareći pritom je li riječ o živoj ili mrtvoj osobi. Za ovo biće se vjerovalo kako se rađalo u košuljici, odnosno placenti, koja bi im u zreloj dobi služila za postizanje nevidljivosti, pružajući im uz to i nadnaravne sposobnosti prolaženja kroz zaključana vrata. Vjerovalo se također i da nanose štetu i zlo ljudima, da se mogu pretvoriti u različite životinje, te da utječu na vremenske prilike. U noći sv. Andrije i sv. Jurja, napuštali bi svoje tijelo i jašući na bačvi ili metli, odlazili na kraj svijeta gdje trava ne raste, gdje bi ponovno poprimili ljudsko obličje i cijelu se noć međusobno borili. Ujutro bi se pomirili i vratili kući, ne znajući gdje su bili i što se dogodilo. (Šešo, 2016: 73)

Vjerovanja u vještice u Hrvatskoj zauzimaju posebno mjesto. U Istri i dijelovima Dalmacije vještice se nazivaju *strige*, *štrije* ili *štrigulje*, u unutrašnjosti Dalmacije pretežito *vištica*, *viščica* ili *štringa*, u sjeverozapadnoj Hrvatskoj spominje se *coprnica*, a u Slavoniji *vještica*. (Šešo, 2016: 75)

4.1. Postanak i izgled vještica

Vještice su se mogle prepoznati već po ponašanju i izgledu koje je obično odstupalo od normalnog, odnosno uobičajenog, stoga su dakle vješticama smatrane stare, ružne ili iznimno lijepe žene, kao i one koje su nekakvim svojim ponašanjem odstupale od nekih društvenih normi. To su većinom bile žene, dok se vješci rijetko spominju. (Šešo, 2016: 75) Navodi ovo i jedan kazivač; „Nije se govorilo o muškarcima, samo ženama. To su žene po izgledu neuredne, ružne, pusti ona kosu...“ (Šešo, 2016: 76)

Vjerovalo se kako se vještice rađaju u crvenoj ili crnoj košuljici, odnosno placenti, te se kao i kod vukodlaka, takvo rođenje nije smjelo zatajiti. Trebalo je javno obznaniti takvo rođenje jer se vjerovalo kako tada vještica gubi moći. U nekim krajevima vjerovalo se i kako se vještice rađaju pod zlom zvijezdom, ali i da vješticama mogu postati i ženska djeca na čijem je krštenju svećenik ispustio koju riječ tijekom obreda. (Šešo, 2016: 76) Javljaju se i neka vjerovanja u kojima sam Bog (Isus) svojim odlukama stvara vještice i nadnaravna bića, što spominje i jedna kazivačica; „Isus je išao po brdima kad su ga tražili Đudeli. Kad su ga gonili, sakrile ga višćice i rekao je: „Dabog da ih bilo, ali ime se ne spominjalo.““ (Šešo, 2016: 77) Navodi se u jednoj narodnoj predaji „Mali vištac“, i drugačije jedno vjerovanje: „Prije je bilo staro vjerovanje da vješćice odnesu dite pa podmetnu svoje, podmetnu višca maloga.“ (Bošković-Stulli, 1997: 399)

4.2. Djelovanje i nadnaravne sposobnosti vještica

Nadnaravne moći koje posjeduju vještice mnogobrojne su i gotovo ih je nemoguće sve navesti. Mnogo je varijanti koje donose drugačije podatke i koje vješticama pripisuju još neke zle nakane ili moći. No postoji nekoliko osobina koje su istaknute u svim vjerovanjima vezanim za vještice. Prvenstveno se vjerovalo kako one djeluju noću. Štetile su ljudima, djeci i životinjama, te su se okupljale leteći na sastanke, izgovarajući prethodno formulu koja bi im omogućavala nesmetan let. Dakle, jedna od najraširenijih vještičjih osobina je odlazak i okupljanje na sastancima. Veliku je ulogu u tome imao lončić masti od osobitog bilja koji bi bio zakopan pod ognjištem, te posebna šiba ili motka kojom bi udarale po ognjištu pa bi se taj lončić stvorio. Pri odlasku na sastanke, mazale bi se tom mašću i izgovarale formulu „ni o drvo ni o kamen, već u Pulju pod orah“ (Šešo, 2016: 78). Formula je služila za to kako se ne bi tijekom leta sudarile ni s drvom ni s kamenom te da sigurno stignu na mjesto sastanka. (Šešo, 2016: 78) Spominje se lončić i mazanje mašću prije leta i u narodnoj predaji „Vještice iščupale i ispekale srce“ gdje se navodi „...ali one se na brzinu namazaše nekom mašću iz svog lončića i odletješe.“ (Bošković-Stulli, 1997: 396) Na ovim sastancima one bi letjele po zraku na metlama ili bačvama ili u obliku kakve životinje te bi pritom vijećale koju će osobu napasti, koga će opljačkati te kome će izvaditi srce. Često su se znale i potući, a vještica koja bi pobijedila ne

bi dopustila da njezino mjesto zahvati nekakva vremenska nepogoda, već bi se to dogodilo u mjestu vještice koja je izgubila. (Šešo, 2016: 79)

Kao druga najraširenija osobina navodi se pretvaranje u razne životinje i druge oblike. Navodi to i jedna kazivačica; „Višćica se može pretvoriti u svašta, isto kao mora. Ako može mora, može i vištica. Može se pretvoriti u svašta. Mačka, pas, leptir noćni. Njih smo mi palili na sviću. Lete obnoć na metli. (Šešo, 2016: 80) Spominje se i pretvaranje vještičjeg duha u muhu koja zatim izlazi iz usta i odlazi činiti zlo. A sprečavanjem povratka muhe u tijelo vještice dokazivalo se najčešće da je riječ o vještici koju se kaznilo nakon što se napokon pusti muha da se vrati u tijelo. (Šešo, 2016: 80)

Uz navedeno, spominje se i urokljivo oko, jedno od najsnažnijih vještičjih oružja. Čak i danas neki govornici navode kao su im vještice urokljivim okom skrivile smrt bližnjeg ili neku štetu. Stoga su se ljudi se takvog pogleda bojali i nastojali izbjeći svaki kontakt s osobom za koju se vjerovalo da ga posjeduje. Potvrđuje ovakvo vjerovanje i jedna kazivačica; „Bio neki stari čovik, sklanja se svima s puta i tjerao curice s blagom, ovcama, da prođu brže da ih on ne vidi. Ima je on s očima „trakomu“. Nije gčio vidit, ali jednom rekao: „Lipi li gučića.“ Uvečer su dva krepala.“ (Šešo, 2016: 81) Urokljivo oko najčešće je zapravo bila urođena mana, ozljeda ili pak „trakomu“ odnosno zaraznoj bolesti koja je bila vizualno neprivlačna, zbog čega su se i sami ljudi koji su bili takvog izgleda bojali da mogu ureći druge. (Šešo, 2016: 81) Ovo potvrđuje i jedan kazivač: „Imaju urokljivo oko, vražje oko. Kad te gleda, da te može odnit....Možda ona ne bi htjela naudit, ali naudi. Oboli, neko umre. I meni se događalo da mi poslije volovi ne mogu radit ni drva iz šume vući.“ (Šešo, 2016: 82)

Ljudi su se naročito bojali onih napada u kojima bi im bile onesposobljeni izvori preživljavanja, odnosno domaće životinje. (Šešo, 2016: 82) Rečeno je ovo i u prethodno spomenutoj predaji „Vještice iščupale i ispekle srce“: „Stare vještice u Morlačkoj znaju bacati mnoge vradžbine; ali jedna od najčešćih ona je kojom se zasušuje mlijeko u tuđih krava da bi ga vlastite imale više. A smisle one i ljepše stvari. Znam jednoga mladića kojemu se na spavanju dvije vještice iščupale srce želeći ga ispeći i pojesti.“ (Bošković-Stulli, 1997; 396) Potvrđuje navedeno i jedan kazivač; „Bile su jako zlobne, to se završavalo najviše na stoci. Stoka ne daje više mlijeka, to je najviše mučilo ljude.“ (Šešo, 2016: 82)

4.3. Zaštita i borba protiv vještica

S obzirom na mnoge sposobnosti vještica i na zlo koje su činile ljudima, postojali su mnogi načini zaštite, ali i borbe protiv njih. Nastojalo se saznati tko je vještica kako bi se od nje moglo zaštititi, a za to su postojali razni načini. Prvi je način prepoznavanja bio da kad se prolazilo pored osobe za koju se sumnjalo da je vještica, trebalo je reći „Valen Isus“ te ako bi ona odgovorila mrmljanjem, onda je u njoj zasigurno zao duh. Tvrđilo se također kako se vještica može vidjeti kako šeće oko kuće kad se pokvari vino, pa sir pa napravi time da ti bude zlo, razboli se konj, razboli se blago. (Šešo, 2016: 83) Ako se željelo u isto vrijeme razotkriti više vještica, trebao se u razdoblju od svete Lucije do Božića izraditi stolac te se na Božić ponijeti u crkvu. Kada bi se na Božić sjedilo na tom stolcu pod misom mogle su se prepoznati sve vještice. Vjerovalo se također i da ako se stane na svećenikovu mantiju može se vidjeti tko je vještica, te da kada svećenik dignu Tijelo i Krv on vidi tko je vještica. (Šešo, 2016: 83) Stoga se i vjerovalo kako je svećenik jedini koji se može boriti protiv vještica, što potvrđuje jedna kazivačica; „Protiv vještice samo svećenik ima moć da se bori protiv njih“ (Šešo, 2016: 84)

Kada bi ih se prepoznalo, tada bi one izgubile svoje moći. Kada bi se to dogodilo, vještice koje su razotkrivene trebale bi se pokajati i ispovjediti. Svećenici bi im pomogli molitvom kako bi one izgubile svoje moći i postale uzorne žene. Plaćena misa, pričest i molitva bili su oblik pokore kojim bi se vještice popravile. No to su činili i drugi ljudi kao zaštitu od vještica. U crkvu se išlo i blagosloviti zrna pšenice koja bi se ispaljivala iz puške u crne oblake u kojima se vjerovalo da su vještice. (Šešo, 2016: 84-85)

Kao druga najčešća metoda zaštite od vještica spominje se zbunjivanje vještice. Ovo se činilo nošenjem odjeće naopako, stoci su se vezale vrpce koje bi odvrćale vještičji urokljiv pogled od djeteta ili blaga, a djeci su se davala netipična imena. Potvrđuje navedeno i jedna kazivačica; „Zaštita je da se okreće roba, a lijepim janjcima zavežu ispod vrata krpetine da višćica gleda u to, a ne u njega zle oči.“ (Šešo, 2016: 85)

5. Mora

Nadnaravno biće mora, naziva se kod južnih Slavena još i *mura*, *zmora*, *morina*, *morica*, *morava*, a kod istočnih Slavena *kikimora*. Mora je žensko noćno biće koje dolazi moriti čovjeka,

odnosno smetati mu u snu, pretvoreno pritom u razne oblike. (Šešo, 2016: 58) Mora je u drevnim germanskim i nordijskim vjerovanjima nadnaravno žensko biće koje je sjedalo ljudima na prsa i gušilo ih i paraliziralo. Porijeklo nordijskih i slavenskih vjerovanja u mare i more potječe od prastarih hebrejskih vjerovanja u demona Lilit. Lilit je prema tim vjerovanjima žena ili biće oslobođene spolnosti koja u obličju duha dolazi noću voditi ljubav s muškarcima i crpiti im snagu ili majkama otimati novorođenčad. (Šešo, 2016: 59) Dakle, ono što je zajedničko i jednom i drugom vjerovanju bilo je žensko biće koje dolazi noću mučiti ili moriti ljude. Prema hebrejskom vjerovanju Lilit je bila prva Adamova žena no nakon svađe s Adamom izbačena je iz raja te prognana daleko gdje je rodila demonsku djecu, odnosno sukube i inkube i stoga se smatra majkom svih demona. (Marjanić, 1999: 45-46)

5.1. Tko je i kako nastaje mora

U tradicijskim vjerovanjima Hrvatske mora je bila isključivo žensko biće koje nastaje od djeteta kojeg je prije krštenja preskočila mačka ili kokoš ili od mrtve osobe koju je također preskočila mačka ili kokoš. Prema ovom vjerovanju dijete bi se pretvorilo u osobu, a mrtvac u duha kojeg se smatra morom. U većini je slučajeva mora napadala malu djecu, no od nje se moglo zaštititi formulama koje izgovaraju vračarice ili raznim magijskim postupcima. (Šešo, 2016: 61) Vrlo su uočljive sličnosti, odnosno preklapanja nekakvih osobina mora s vješticama i vukodlacima. To što nastaju nakon smrti asocira na vukodlaka, dok to što je isključivo žensko biće podsjeća na vještice. Ove sličnosti nisu slučajne jer su se u Istri često izjednačavali vukodlak i vještica, a u gotovo cijeloj Hrvatskoj vjerovalo se kako je mora zapravo vještica, odnosno da mora nakon udaje postaje vješticom. (Šešo, 2016: 61) Ovo navodi i jedan kazivač; „More su mlade cure. Kad se udaju, postaju višćice. Ako se tada ispovide, onda nisu.“ (Šešo, 2016: 61)

Vjerovalo se također kako se mora kao i vještica i vukodlak, može roditi u modroj košuljice, što je upućivalo na rođenje posebne, odnosno zle osobe. Kao i kod vještice i kod vukodlaka, takvo se rođenje moralo javno obznaniti te time prekinuti njihove zle moći i na taj način zaštititi svoju zajednicu. (Šešo, 2016: 62) Navedeno potvrđuje i jedan kazivač: „Mora se rodi u košuljici. Ako ju se odbaci, onda ne postaje mora, ako ju se sačuva, onda je. Roditelji takva diteta, kada se rodi u košuljici,

moraju tri puta vikati „Rodilo se dite u bilu, nije ni mora ni višćica, nego kršćanka“. Tada nije postala mora.“ (Šešo, 2016: 62)

Mora i vještica nalik su po gotovo svemu osim bračnoga statusa, a upravo je on uzrok različitosti od vještice. Postoje primjeri koji navode kako mora nastaje zbog ljubavnih događaja koji bi prethodili udaji, odnosno govorilo se o odnosu mladića i djevojke koja će postati morom zbog neuzvrćene ljubavi. No postoje i primjeri koji navode kako je djevojka bila mora i prije neuzvrćene ljubavi, te da je bila ljubomorna na mladića koji bi ju odbio. Njezina se zla narav najbolje prikazivala u situacijama u kojima se ona osvećuje mladićima ili njihovim djevojkama, a potvrđuje to i jedan kazivač: „Nije se razmišljalo kako postaje. To je cura koja voli mladića, a on nije obraća na nju pažnju. Ona morila momka ili tu novu curu. Neki revanš je to... Osumnjičili žene, neudane, koja je bila ljubomorna, da napadaju muškarce. I za moju baku govorili da je bila mora.“ (Šešo, 2016: 63)

5.2. Djelovanje i nadnaravne sposobnosti more

Vjerovalo se kako su more noću napadale čovjeka u postelji, pretvorene u razne oblike, te ga mori i tare, to jest izaziva pritisak od kojeg se čovjek ne može micati ni spavati, oduzme se. Pritom su nerijetko more cikale čovjekove grudi i pile mu mlijeko ili krv. Čovjek bi svega toga bio svjestan, ali ne bi se mogao oduprijeti. Dakle, to bi bila paraliza sna. Dolazak more bio bi očit, obično bi se nešto razbilo, čuli bi se neobični zvukovi ili bi vrata zaškripala. Zatim bi polako došla do žrtve i počela ju moriti. (Šešo, 2016: 63)

Spominjalo se kako mora najčešće napada žene nakon poroda, no ona može napasti i djecu ili muškarce. Jedan kazivač tvrdi kako napada bilo koga; „Sve napada. Ulazi kroz fumar, kroz ključanicu, kroz iglene uši.“ (Šešo, 2016: 66) Kako se vjerovalo da mora nastaje zbog neuzvrćene ljubavi, zasigurno nitko nije bio siguran od njezinih napada, bili to mladići koji su joj se zamjerali, njihove djevojke ili žene te djeca. Navodi se kako je ulazila kroz svaku rupu, pukotinu ili ključanicu da bi došla do svoje žrtve. A ova sposobnost joj se pripisuje jer se vjerovalo da je mogla poprimiti razne oblike. (Šešo, 2016: 66-67) Tvrdi ovo i jedan kazivač: „Mora može doći nevidljiva i kasnije poprimiti ljudski oblik. Zna kod koga će doći. To je poznata osoba iz sela ili okolice. Napada i u obliku kokoši, ali najčešće kao mlada žena.“ (Šešo, 2016: 68) No osim navedenih promjena, govorilo se često i kako

mora napušta svoje tijelo i odlazi duhom moriti ljude. U Istri se spominjalo kako se morin duh pretvara u muhu koja bi napustila tijelo i išla činiti zlo na daljinu, slično kao i za vještice. (Šešo, 2016: 68)

5.3. Zaštita i borba protiv more

Mora je zbog svojih mnogih sposobnosti bila opasna za čovjeka. Stoga je prirodno da se htio zaštititi i braniti protiv tog zla. Govorilo se kako je mora biće protiv kojeg se najteže zaštititi, ako je to uopće i bilo moguće. Navodi to i jedna kazivačica: „Protiv nje nema nikakve zaštite. Ide se spavati u pojatu, tamo gdje su spojene grede. Da neće ona moći, ali ipak se dogodilo da te napadne.“ (Šešo, 2016: 69) Međutim ipak su postojali neki načini na koji su se ljudi branili od mora, a onaj najučestaliji bio je da se moru uhvati tijekom napada. Kada bi ju se uhvatilo, moru je trebalo držati do prvih pijetlova, a ujutro bi se ona pretvorila u osobu iz sela za koju se pretpostavljalo da je mora. (Šešo, 2016: 70)

Od more se štitilo začepljivanjem ključanica kroz koje su one često ulazile, no i na neke druge načine kao što su činili primjerice stariji ljudi, naime oni bi na vrata stavljali potkove i radili ogrlice od bijelog luka koje bi tjerale more, ali i vještice. No ipak su najdjelotvornije metode zaštite, kao i kod vještica i vukodlaka, bile povezane s Crkvom. (Šešo, 2016: 71) Vjerovalo se kako ispovijed i molitva imaju jednak učinak kao potkova, bijeli luk ili magične formule. Jedan kazivač navodi jedan od načina zaštite od more: „Mora, kada napada dite, onda ajd u crkvu, odreži od zvona konop i stavi pored djeteta. Nije nikad više došla.“ (Šešo, 2016: 72)

6. Zaključak

Demonološka bića hrvatskih usmenih predaja su vukodlaci, vile, vještice i more. Između ovih bića ima nekih razlika, no puno je više preklapanja, odnosno onoga što im je svima zajedničko. U nekim krajevima, vukodlaci i vještice su izjednačeni kao jedno biće, dok su vještice i more uvijek jedno biće jer se smatralo da mora postaje vješticom nakon udaje. Vrlo je sličan način na koji nastaju, odnosno gotovo uvijek je to nakon smrti. Jedina bića koja nisu toliko slična ovim prethodno navedenima su dakle, vile. Vile su posebna skupina nadnaravnih bića, no jedna je sličnost dakako ostala s prethodno spomenutim bićima, a to je postanak. I za njih se vjeruje da nastaju nakon smrti, odnosno da su duše prerano umrlih djevojaka ili onih koje su umrle nasilnom smrću i tomu slično. One mogu biti i dobre i zle, dok su ostala bića izričito zle naravi i cilj im je nanositi štetu ljudima. Vile su također jedina bića protiv kojih nema nikakve zaštite jer se protiv njih obično nije bilo potrebe štititi. Ali ostalih su se nadnaravnih bića ljudi jako bojali i nastojali su smisliti nekakvu obranu i na neki se način zaštititi od njihova djelovanja. Stoga je za ostala demonološka bića navedeno nekoliko načina uništenja i borbe, a gotovo je uvijek najdjelotvorniji način zaštite i uništenja uključivao Crkvu. Vukodlake je ubijao svećenik glogovim kolcem, vještice su nakon ispovijedi i molitve bile preobraćene, dok se protiv mora bilo najteže i gotovo nemoguće zaštititi no ako bi to i bilo moguće, Crkva bi dakako igrala u tome veliku ulogu.

Govornici koji su pričali o svojim iskustvima s nadnaravnim bićima ili su ih pak samo prenosili od nekog tko ih je njima ispričao, većinom još uvijek vjeruju u istinitost ispričanoga. Dakle, demonološka bića vidno još uvijek žive u hrvatskim usmenim predajama, a njihova prisutnost nastavit će se dokle god još postoje ljudi koji će prenositi ove usmene predaje s koljena na koljeno.

7. Literatura

Bošković-Stulli, Maja. 1997. *Usmene pripovijetke i predaje*. Stoljeća hrvatske književnosti. Zagreb: Matica Hrvatska

Bošković-Stulli, Maja. 2006. *Priče i pričanje*. Stoljeća usmene hrvatske proze. Zagreb: Matica hrvatska

Bošković-Stulli, Maja. 1963. *Narodne pripovijetke*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb: Matica hrvatska, Zora

Fischer, Helmut. "Stari demoni – novi konteksti: demonski likovi u suvremenim predajama." *Narodna umjetnost*, vol. 40, br. 2, 2003, str. 29-40. URL: <https://hrcak.srce.hr/27791>., lipanj 2023.

Marjanić, Suzana. 1999. Zaštitna sredstva protiv more kao žensko- niktomorfnog demona. *Treća: časopis Centra za ženske studije* 2/ 1: 55- 71. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/158372>, srpanj 2023.

Rudan, Evelina. "Formule vjerodostojnosti i načini njihova djelovanja u demonološkim predajama." *Narodna umjetnost*, vol. 43, br. 1, 2006, str. 111-0. <https://hrcak.srce.hr/23183>., lipanj 2023.

Šešo, Luka. 2016. *Živjeti s nadnaravnim bićima*. Zagreb: Jesenski i Turk

Vekić, Denis. "Mitske i demonološke predaje u usmenoknjiževnoj teoriji: poetička obilježja i žanrovske odrednice predaje." *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 12/1, br. 12., 2016, str. 199-230. <https://hrcak.srce.hr/177991>., lipanj 2023.